

ПСИХОЛОГІЧНІ ТА ПЕДАГОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ РОБОТИ З ДЕЛІНКВЕНТАМИ

О. С. Майгур, ад'юнкт кафедри
юридичної психології Національної
академії внутрішніх справ

ОСОБЛИВОСТІ ОСОБИСТОСТІ НЕПОВНОЛІТНЬОГО, ЩО СПРИЯЮТЬ ВТЯГНЕННЮ У ЗЛОЧИННУ ДІЯЛЬНІСТЬ

Охарактеризовано вікові особливості особистості неповнолітнього, що сприяють втягненню його у злочинну діяльність. Проаналізовано фізичні, психологічні зміни, а також соціальна ситуація підліткового віку. Здійснено класифікацію віктимологічних характеристик неповнолітніх, які частіше ніж інші попадають під негативний вплив дорослих.

Ключові слова: неповнолітній; підлітковий вік; статеве дозрівання; віктимність; правопорушення.

Виховання громадян, захист їх прав та законних інтересів є важливим завданням і обов'язком суспільства. Особливе значення в цьому напрямі має турбота про підростаюче покоління, неповнолітніх, які в умовах загострення соціальних проблем, пов'язаних із падінням рівня життя і відсутністю належного контролю сім'ї, низьким рівнем роботи освітніх установ, розпадом системи працевлаштування, браком доступних дозвільних закладів, усе частіше стають сприятливим матеріалом для реалізації кримінальних інтересів дорослих [1, с. 29–30].

Утягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність посягає на основи суспільної моралі у сфері розвитку і виховання молодого покоління, згубно впливає на молодих людей, створює для них спотворені орієнтири, прищеплює асоціальні ідеї, аморальні погляди й навички, істотно впливає на рівень злочинності неповнолітніх.

Для підвищення ефективності попередження та боротьби з такою категорією злочинів, поряд з вивченням особистості злочинця, причин та умов, які сприяють учиненню злочинів, необхідно також і детально дослідити особистість потерпілого (неповнолітнього, який був утягнутий у злочинну діяльність) та всі ті обставини, через які ця особа стала такою.

Загроза бути втягнутим у вчинення злочину, незахищеність від такого втягнення і кримінального впливу взагалі призводять до

“стану готовності” неповнолітнього стати учасником кримінально караних діянь. Причину слід шукати не лише в соціально-економічній ситуації: відносно сталими змінними залишаються специфічні особливості підліткового віку, наявність яких констатовано багатьма психологами, педагогами та юристами (П. П. Блонський, Л. І. Божович, Л. С. Вигоцький, Я. А. Коменський, І. С. Кон, Н. М. Крестовська, В. П. Кутішенко, О. Є. Моїсеєва та ін.).

У процесі розкриття питання, що стосується особливостей особистості неповнолітнього, втягнутого у злочинну діяльність, потрібно визначити, які зміни відбуваються нині, як вони впливають на схильність неповнолітніх до вчинення злочинів та в чому “віктимність” такого віку.

У підлітковому віці відбуваються кардинальні зміни організму дитини на шляху до біологічної зрілості. Ці зміни зумовлюються, насамперед, статевим дозріванням. Статеве дозрівання впливає на вияв почуття власної дорослості, вияв інтересу до представників протилежної статі, пробудження нових романтичних почуттів і переживань. Активізація діяльності гіпофізу спричиняє інтенсивний фізичний і фізіологічний розвиток. Зміцнюється м'язово-скелетна система, зростає фізична сила.

Нервова система підлітка перебуває ще у стадії формування. У зв'язку з цим спостерігається деяка мінливість у виробленні гальмівних реакцій, послаблений контроль кори головного мозку над підкіркою (порівняно з дорослими); не повною мірою розвинена свідомість значущості словесних подразників (другої сигнальної системи) та ін. Ці особливості впливають на психологію підлітка, його поведінку. Мотиви діяльності людей цього віку часто мають характер афектів, емоційних спалахів. Лінія поведінки нестала, учинки нерідко неконтрольовані свідомістю (імпульсивні), дії часто ненавмисні [2]. Перебудова нейрогуморальних співвідношень стає основою загальної нерівноваженості підлітка, вразливості, роздратованості [3].

Своєрідність соціальної ситуації розвитку підлітка полягає у включенні його в нову систему стосунків, спілкування з дорослими та ровесниками, в опануванні нових соціальних функцій. У школі це виявляється, передусім, у потребі налагодження стосунків не з одним, а з багатьма вчителями, урахування особистісних якостей кожного з них і їх нерідко суперечливих вимог. Найголовніша зміна в соціальній ситуації розвитку підлітка, на думку Л. Божович, породжена роллю в його житті групи ровесників. Тому в навчально-виховній роботі з

підлітками необхідно враховувати важливість для їх поведінки і діяльності думки однолітків [4, с. 282–294].

Соціальна ситуація розвитку підлітка особливо залежить від сім'ї, стосунків з батьками. Якщо ці стосунки враховують його потреби і можливості, вибудовуються на засадах взаємоповаги та довіри, підліток легко долає труднощі у навчанні та спілкуванні, активно набуває соціальний досвід, реалізується в таких елементах соціуму, як шкільний клас, група ровесників та ін.

Основним чинником розвитку підлітка є його власна соціальна активність, спрямована на засвоєння важливих для нього зразків поведінки і цінностей, на побудову стосунків з дорослими, ровесниками. Підлітки задіюються до різних видів суспільно корисної діяльності, що розширює сферу їх спілкування, можливості засвоєння соціальних цінностей, сприяє формуванню моральних якостей особистості [5, с. 194–195]. Прагнення виявити самостійність, реалізувати себе є часто однією з причин, які спонукають неповнолітніх на скоєння правопорушень або становлять фундамент для безперешкодного втягнення їх у злочинну діяльність.

Хоча підлітковий вік має визначені закономірності та динаміку, але дорослий-втягувач вибирає у співучасники злочинних дій не кожного неповнолітнього. Отже, існують певні суб'єктивні якості неповнолітніх, на які “роблять ставку” дорослі, залучаючи їх до спільної злочинної діяльності.

Тривалий час правоохоронні органи були орієнтовані на роботу навколо злочину та злочинця, без належної уваги до жертви злочину. Потерпілого, зазвичай, розглядають більшою мірою як джерело інформації, як учасника кримінально-процесуальних відносин.

Згідно з сучасними даними, віктимність неповнолітніх розуміють як здатність стати жертвою негативних явищ. Підліток нею ще не став, але в його особистості є визначені якості, які роблять його, за певних обставин, жертвою, причому скоріше і легше, ніж іншого, хто цих якостей не має.

Необхідно виділити кілька моментів віктимологічного характеру, що характеризують тих неповнолітніх, які частіше за інших попадають під вплив дорослих злочинців:

по-перше, це підвищена сугестивність (схильність до навіювання), емоційна незрілість, фантазування;

по-друге, послаблення опору у зв'язку з особливими обставинами: вік, схильність до вживання алкогольних напоїв чи

наркотиків, до аморальної поведінки, антисуспільного способу життя, небажання навчатися та працювати, особливості родинних стосунків;

по-третє, неправильне чи спотворене оцінювання відносин із дорослими, які виділили їх з числа таких же неповнолітніх, приділили їм особливу увагу та довіру, і одночасно, бажання самих неповнолітніх виділитись будь-яким чином із свого оточення, у якому вони, як правило, не є лідерами. Нерідко їх бажання бути серед перших у разі відсутності необхідних якостей і сприяє залежності від дорослих, які під видом захисту від однолітків справляють на них злочинний вплив;

по-четверте, неналежна поведінка неповнолітніх, які скоюють правопорушення, також стає основою для привертання до них уваги зі сторони дорослих. Підлітки, які вживають спиртні напої, які покинули навчання чи роботу, підтримують дружні відносини з тими, хто скоює правопорушення або раніше вчиняли злочини, перебували в місцях позбавлення волі, стають об'єктами для втягнення їх у злочинну діяльність;

по-п'яте, прагнення до отримання простих задовольень без визначеного вольового зусилля і праці;

по-шосте, вибіркове або зневажливе ставлення до загальнолюдських цінностей, неналежний рівень правосвідомості [6, с. 73];

Усі ці моменти мають віктимологічний характер. Однак чіткої межі між ними немає, окремі з них виявляються самостійно, інші виступають у поєднанні в одного і того самого неповнолітнього.

Схилення неповнолітнього до злочинної діяльності справляє негативний вплив на формування особистості підлітка, порушуючи його соціальні якості. Якщо ж соціальні якості особистості підлітка отримали неправильне формування і розвиток, а також певною мірою піддалися злочинному впливу, утворюються всі умови для того, щоб неповнолітній став на шлях учинення злочину.

Одним з основних віктимологічних чинників, що сприяють втягненню неповнолітніх у злочинну діяльність, є стан алкогольного сп'яніння. У нетверезому стані неповнолітні порівняно легко погоджуються зі злочинними позиціями дорослих. Алкоголь впливає на психіку та стимулює процес збудження, пробуджує у підліткові агресивність, статевий інстинкт, керувати яким складно у зв'язку з послабленими процесами гальмування, критичного ставлення до своїх дій. Тому дорослі використовують

втягнення в пияцтво і споювання неповнолітніх для подальшого втягнення їх у злочинну діяльність.

Серед неповнолітніх, утягнених у злочинну діяльність, немало осіб із розумовими відхиленнями, нервово-психічними розладами (олігофренія, психопатія, наслідки органічного ураження головного мозку та ін.). В основному ці діти і підлітки проживають в неблагополучних сім'ях, у яких освітній та інтелектуальний рівень батьків дуже низький.

До особливих станів, які відіграють суттєву роль при залученні неповнолітніх у злочинну діяльність, слід також віднести страх перед дорослим або боязнь фізичного насильства, бажання виправдати довіру дорослого. Усе це має важливе значення для встановлення характеру і пояснення того, чи усвідомлював підліток, що має місце злочинна діяльність стосовно нього самого, чи міг він передбачити можливі, іноді тяжкі наслідки, які можуть настати в результаті подальших спільних дій із дорослим.

Але опірність і протидія дорослим у неповнолітніх дуже незначні і це пов'язано, насамперед, з їх віком, браком життєвого досвіду, певною повагою і довірою до дорослих, особливо для підлітків, які виховуються в сільській місцевості і, звичайно ж, умовами і спрямованістю їх поведінки та виховання.

Якщо у підлітка активна життєва позиція, високий рівень морального виховання, передбачливість та обережність у виборі друзів, усвідомлення можливих правових і моральних наслідків, він виконує цікаву справу, має хороших друзів, його віктимність, тобто необачність, легковажність, розбещеність знижуються, а можливість впливу на такого підлітка з боку втягувача слабшає або повністю нейтралізується. І навпаки, неповнолітні, які скоюють малозначні правопорушення, нешанобливо ставляться до своїх батьків, оточення, проводять вільний час у колі однолітків із сумнівною репутацією, є тим об'єктом, який дає дорослим привід і підстави справляти на них вплив з подальшим залученням у злочинну діяльність.

Однією зі специфічних причин віктимності неповнолітніх на сучасному етапі життя суспільства є катастрофічне становище з організацією дозвілля дітей і підлітків за місцем проживання.

Загострення проблем сімейного неблагополуччя на загальному тлі убогості й незадоволення нагальних потреб, моральна і соціальна деградація, що відбувається в сім'ях, призводять до вкрай негативних наслідків [7].

Відомо, що серед неповнолітніх з неблагополучних сімей інтенсивність віктимності особливо висока. В основному в цих сім'ях процвітають пияцтво, наркоманія, проституція, відсутні будь-які моральні цінності, елементарна культура. Таким подружжям притаманні вияви насильства стосовно один до одного і до своїх дітей. Жорстокість породжує жорстокість. Часто діти з таких сімей залишають батьків і шукають підтримки в товаристві собі подібних [8].

Ураховуючи вищезазначене, слід зазначити:

1. Хоча формування особистості відбувається практично все життя, проте з точки зору віктимологічної профілактики період дорослішання людини є найбільш важливим. Підвищення віктимного потенціалу відбувається ще в дитинстві і тим самим створюється реальна можливість небезпечного для розвитку подій, хоча самі ці події можуть настати й у віддаленому майбутньому.

2. До вікових особливостей психіки неповнолітнього належать: імпульсивність, надмірно завищена самооцінка і невпевненість в собі, відмова від загальноприйнятих норм поведінки, нездатність приймати аргументовані рішення, підвищена навіюваність, емоційна несталість, підвищена збудливість, неадекватність реакцій, які виявляються в конфліктності з оточуючими.

3. Зазначені вище причини та умови втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність певною мірою піддаються регулюванню, нейтралізації та усуненню. Важливе значення у зв'язку з цим набуває загальна та індивідуальна профілактика – система заходів попередження віктимності, що застосовуються державними органами, у тому числі органами внутрішніх справ щодо неповнолітніх, які є потенційними жертвами злочинів.

4. За певних умов вироблення негативного ставлення до негативних явищ і дій окремих осіб, вплив дорослого на неповнолітнього може виявитися безрезультатним.

Загалом підлітковий вік є досить складним та проблемним як для оточення, так і для самих неповнолітніх. Проте неможливо не погодитись з точкою зору видатного психолога Л. С. Віготського, який зазначав, що необхідність критичних періодів зумовлена логікою самого процесу розвитку, але їх сутність не зводиться лише до негативних виявів, поряд з негативними симптомами у ці періоди здійснюється величезна позитивна робота [9, с. 202].

Список використаних джерел

1. Бородавко О. С. Особливості соціалізації неповнолітніх та формування стійкості до негативних проявів / О. С. Бородавко // Соціологічні та філософські проблеми права очима молодих науковців та практиків : матеріали Всеук. прав. наук.-практ. конф. (Київ, 29 берез. 2012). – К., 2012. – С. 71–73.
2. Бочелюк В. Й. Юридична психологія : навч. посіб. / Бочелюк В. Й. – К. : Центр навч. л-ри, 2010. – 336 с.
3. Кутіщенко В. П. Вікова та педагогічна психологія : навч. посіб. / Кутіщенко В. П. – К. : Центр навч. л-ри, 2005. – 128 с.
4. Божович Л. И. Личность и её формирование в детском возрасте / Божович Л. И. – М. : Просвещение, 1968. – 464 с.
5. Савчин М. В. Вікова психологія : навч. посіб. / М. В. Савчин, Л. П. Василенко. – К. : Академвидав, 2005. – 359 с.
6. Агрессия и психическое здоровье : сб. статей / под ред. Т. Б. Дмитриевой, Б. В. Шостаковича. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2002. – 464 с.
7. Мельникова Э. В. Дети и подростки – жертвы негативных явлений. Основные аспекты виктимизации / Э. В. Мельникова // Правозащитник. – 2000. – № 1. – С. 92–99.
8. Насилие и социальные изменения : сб. статей / под. ред. М. Писклаковой, А. Синельникова. – М. : ООО “ТГ Юпитер”, 2000. – 34 с.
9. Выготский Л. С. История развития высших психических функций / Л. С. Выготский // Развитие высших психических функций. – М. : Изд-во АПН РСФСР, 1960. – 598 с.